

Ona tili

I qism

4

novda
edutainment

M.E.Toirova

Ona tili

4-sinf

I qism

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik

Ta'limni rivojlantirish markazi huzuridagi ilmiy-metodik
kengash tomonidan tavsiya etilgan.

Toshkent – 2023

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

UO'K: 811.512.133(075.3)

KBK: 81.2O'zb-92

T 60

M.E.Toirova

Ona tili: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
4-sinfi uchun darslik, I qism. / M.E.Toirova –
Toshkent: "Novda Edutainment", 2023. – 88 b.

Taqrizchilar:

Sh.Y.Muslimova – Toshkent shahri 328-umumiy o'rta ta'lim maktabining oliy toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi;

M.I.Xujayeva – Toshkent shahri 142-umumiy o'rta ta'lim maktabining 1-toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi.

ISBN 978-9943-9696-6-7

© M.E.Toirova

© "Novda Edutainment", 2023

Shartli belgilar:

**Og'zaki
bajaring**

**Yozma
bajaring**

**Yodda
tuting**

**Guruh bo'lib
ishlang**

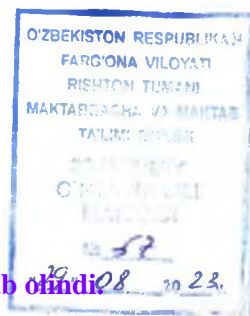
**Savollarga
javob bering**

**Topshiriqni
bajaring**

**Uyga
vazifa**

Hurmatli o'quvchi!

Ona tiliga mehr Vatanga muhabbat kabi pok tuyg'udir.

Ayni kitob ko'zlari chaqnoq, ilmga tashna Sizdek bolajonlarning nutq va lug'at boyligini o'stirishga, to'g'ri yozish, o'qish hamda husnixat ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu kitobda til qoidalarini oson o'zlashtirishingiz va ijodiy fikrlashni o'rganishingiz uchun turli jadval, qiziqarli rebus, boshqotirma, turli diktantlar va test topshiriqlari berilgan.

Omad yor bo'lsin!

3-sinfda o'tilganlarni takrorlash

1-mashq. She'rni ifodali o'qing va yod oling.

Ona tilim

Tursunboy Adashboyev

Alla bo'lib jaranglagan,
Ona tilim – jon-u dilim.
Jahon bo'ylab buyuk Temur
Dovrug'ini solgan tilim.
Mir Alisher bobomlardan
Meros bo'lib qolgan tilim.
Bobur Mirzo she'rlaridan
Rang va qiyos olgan tilim.
Shunday tildan tonar bo'lsam,
Qiyma-qiyma bo'lsin tilim.

2-mashq. Matnni o'qing va topshiriqlarni bajaring.

Yurt bo'ylab safar

Dilfuza Shomalikova

Sayohatning avvali yo'ldir. Yo'l poyingdan ko'zlangan manzilgacha yetaklovchi masofaga o'xshaydi. Har kimning o'z yo'li bo'ladi. Gohi uni topish biroz mushkulroq, goho ko'ngildagidek kechadi: mehnatlarning samarasi, mevasi yetiladi...

Biz yo'lda davom etamiz: hayotdan izlaganlarimizni topish uchun yo'l qidirib yashayveramiz. Yashash degani

aslida o'z o'rniga munosib yo'lga tushish deganidir. Unda maqsad sari qo'yilgan har qadam peshona terlari evaziga mashaqqatlarni yengib, ko'zlaganingga yetkazadi.

Bungacha bosib o'tilgan har qadamda dunyoning hikmati saodatga aylanadi. Bobom qo'llarini duoga ochadi: "Yo'lingni bersin, bolam". Momom yuzlariga fотиha tortadi: "Yo'ling ravon bo'lsin!"

Yo'llar... yo'llar... Istiqlolimizning yillari barhayot yo'llarga shunday izlar soldiki, bugun dunyo ahli hayratdaligi haqiqat!

1. Matndagi uch nuqta (...) nima uchun qo'yilganini bilasizmi?
2. His-hayajon bilan aytilgan gaplarni ko'chirib yozing.
3. Matnni o'z nutqingizda davom ettirishga harakat qiling.
4. O'zbekistondagi o'zgarishlar, yangiliklar haqida o'rtoqlaringiz bilan suhbatlashing.

3-mashq. Boshqotirmani yechib, so'zlarni daftaringizga yozing.

**4-mashq. Qiziqarli savollarni o'qing.
Javob topishga harakat qiling.**

1. Nega ishlayverar soddadil soat
Burasak ham quloqlarini?
2. Chumolilar yerning ostida
Qanday yashar ekan chiroqsiz?
3. Ildizlar nimalar haqida o'ylar
Daraxtlarni ko'klam bezaganida?
4. Qiziq, yana ko'rarmikanman,
Tunov kuni ko'rgan tushimni?

Sizda ham shunday savollar tug'ilganmi?

G'aroyib savollaringizni do'stlaringiz bilan o'rtoqlashing.

5-mashq. Hikoyani o'qing.

Bobom biznikiga tez-tez kelib turardi. Har doim kelganlarida menga yoqadigan ertak kitob olib kelardi.

Bobom kelganlarida ukam ikkimiz yonlariga yotib olib, ertak eshitardik. Bobom ertakni mana bunday boshlardilar:

“Tong saharlab yo'lga tushdim. Yo'l yurdim, yo'l yursam ham mo'l yurib, katta avtobuslar yuradigan katta ko'chaga chiqdim. Shaharga boraman, deb avtobuslardan biriga qo'l ko'tardim...”

Hikoyani davom ettiring. Unda shunday bir loyiha haqida aytingki, hali buni hech kim o'ylab topmagan bo'lsin.

Masalan: Avtobus yer ostida yurar ekan...

Tovushlar va harflar

6-mashq. Shoir ushbu misralar orqali nima demoqchi? Fikringizni izohlang.

Sen dilda qo'shiqsan, elga nur **madhing**,
O'zbekim, o'zligim, hayotim, borim.
Jahonga **namoyon** qudrat-u ko'rking,
Turkiy el so'zligim, ona diyorim,
Yerlari muqaddas **O'zbekistonsan**.

Nazarmat Egamnazarov

1. Ajratilgan so'zlarda nechta tovush bor?
2. Ular nechta harfdan iborat?
3. O'zbek tilida nechta tovush bor?
4. Yozuvda tovushlar orqali nima ifodalanadi?

7-mashq. O'qing. Maqol va hikmatli so'zlarning ma'nosini tushuntirib bering. Har bir so'zda nechta harf va nechta tovush borligini aniqlang.

1. Eling senga cho'zsa qo'l,
Unga doim sodiq bo'l.
2. Tinchlik bilan el ko'karar,
Yomg'ir bilan – yer.
3. Odamlarning botiri kelajakdagi ishlardan qo'rqmaydi.
Kamolot hosil qilishdan chetlangan kishi odamlarning
eng qo'rqog'idir. (*Abu Ali ibn Sino*)
4. Yolg'onchidan shon qolmas, nomidan nishon qolmas.

8-mashq. Topishmoqlarni toping.**Ularni topishda qaysi so'zlardan foydalandingiz?****Javoblarni quyidagi jadvalga joylashtiring.**

Vaqtни belgilab turar,
Tinmayin chopib yurar.
Vaqtida pishar ovqat,
Oshpazda bo'lsa

Quyosh qizdirgan kunda,
Yomg'ir bezdirgan kunda.
Sog'liging o'ylab har on
Olib yurgin

Besh og'ayni yosh edi,
Ichida biri bosh edi.

Oppoq momiq par misli,
Oltinga tengdir jismi.

Javoblar	1. ...	2. ...	3. ...	4. ...
Harflar	... ta	... ta	... ta	... ta
Tovushlar	... ta	... ta	... ta	... ta
Bo'g'inlar	... ta	... ta	... ta	... ta
Ochiq bo'g'in	... ta	... ta	... ta	... ta
Yopiq bo'g'in	... ta	... ta	... ta	... ta
Unli harflar	... ta	... ta	... ta	... ta
Undosh harflar	... ta	... ta	... ta	... ta

Qoidani yod oling.

Nutq gaplar orqali bildirilgan fikrdir. Nutq gaplardan, gap so'zlardan, so'zlar esa harflardan tashkil topadi.

9-mashq. "Men bilib oldim" o'yini.

O'quvchilar ikki guruhga bo'linadilar. Birinchi guruh hayvonlar tovushlariga, ikkinchi guruh narsa va hodisalar tovushlariga taqlid so'zlarga misollar keltiradilar.

10-mashq. O'qing. Maqollarni davom ettiring.

1. Bulbul chamanni sevar, odam
2. Suvsiz hayot bo'lmas, mehnatsiz
3. Birliksiz
4. Sog' tanda –

Bulbul, hayot so'zlarini tovushlar va harflari jihatidan tahlil qiling.

11-mashq. O'qing. Har bir so'zda nechta tovush va nechta harf borligini aniqlang. Ularni namunadagidek yozing.

Namuna: Shaftoli – 7 ta tovush, 6 ta harf va 1 ta harf birikmasi.

Tong, futbol, muqaddas, nishon, maqtanchoq, daraxtzor, sentabr.

Unli tovushlar va harflar

12-mashq. Matnni o'qing. Savollarga javob bering.

Opa-singil birpasda shox-shabba yig'ib keldilar. Nilufar opa qizlariga yordam berdi. Ular ayri shoxlardan uchtasini qafas ichiga tikka qilib qo'yishdi. Endi qafasning ichi shinamgina daraxtzorga aylandi.

1. Tovushlar qanday vazifani bajaradi?
2. Qaysi tovushlarsiz so'z hosil bo'lmaydi?
3. Unli tovushlar qanday talaffuz qilinadi?

13-mashq. Matnni o'qing. Unga sarlavha toping.

Bir **tezuchar** kabutar bor ekan. U juda uzoq-uzoqlarga uchib yurar ekan. Kunlardan bir kuni **podshoh** uni tutib olibdi va qafasga solib **qo'yibdi**. Qafas juda chiroyli ekan. **Kabutarga** don va suv berishibdi. Lekin kabutar donni yemabdi, suvdan ichmabdi. Chunki u tutqundaligidan **juda** xafa ekan. Falakning **gardishi** bilan **bechora** qush ko'p yillar qafasda qiynalibdi. Bir kuni (qafasning eshigi ochiq qolgan ekan) kabutar paytdan foydalanib, uchib ketibdi. U **osmonga** ko'tarilib, xursand bo'lganidan gir-gir aylanibdi-da, **so'ng** o'z uyi tomon uchib ketibdi. Kabutar uzoq yo'lni birpasda bosib o'tib, uyiga yetib kelibdi... **Qarasa**, uychasi buzilib, **vayron** bo'lgan ekan. Kabutar **qattiq** xafa bo'libdi. Ammo qaytib

podshoh huzuriga bormabdi.
 “Podshoh huzurida nima qilaman?
 U yer – menga begona. Bu yer
 esa **buzilib**, vayron bo‘lgan bo‘lsa
 ham o‘z uyimdir”, debdi kabutar
 o‘ziga o‘zi va uyini tuzatishga
 kirishibdi.

1. Qushlarning hayotini kuzatganmisiz?
Ular haqida nimalar bilasiz?
2. Qadimda kabutar qanday vazifani bajargan?
3. Ajratilgan so‘zlardagi unli tovushlar talaffuzi va yozilishida qanday farq bor?

14-mashq. Tushirib qoldirgan harflarni qo‘yib, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qiling. Qaysi tovush talaffuzida xatoga yo‘l qo‘yishingiz mumkinligini ayting.

A va **O** unlilari qatnashgan so‘zlarni guruhlariga ajratib yozing. Yozganlaringizni lug‘atdan tekshiring. Ajratilgan so‘zlarning ma‘nosini izohlang.

N...vkar, **n...vo**, **sh...vla**, **g...vda**, **q...lpoq**, **kar...m**,
q...ssob, **t...mosha**, **k...mpot**, **q...loq**, **h...vo**, **K...mil**.
K...mol, **l...vozim**, **r...vshan**, **q...vs**, **g...vjum**, **v...hm**, **karav...t**.

15-mashq. So'zlardagi **i** va **u** unli tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. Qaysi so'zlarning talaffuzi va yozilishida farq sezdingiz?

Talaffuzi va yozilishi farq qilgan so'zlarni yozing.

G'olib chumoli

Hidoyat Olimova

O'rmonda fil bilan chumoli uchrashib qolibdi. Fil bunday kichkina jonzotni ko'rmagan ekan. Chumoli ham bahaybat hayvonga birinchi bor duch kelishi ekan. Birinchi bo'lib, fil gap boshlabdi:

– Men filning bolasiman. Onam mendan ikki barobar katta. Buncha kichik bo'lmasang? Ko'zga tashlanmaysan ham. Bu turishda qanday kun kechirasan?

Filning gaplari chumoliga og'ir botibdi. Kun bo'yi xomush yurganini ko'rgan onasi chumolidan nima gapligini so'rab bilibdi. So'ng:

– Sen xafa bo'lma. Yaxshisi, kuch sinashish uchun uni maydonga chaqir, – debdi.

– Shunday katta jonzot bilan qanday bellashaman?

– Sen menga ishon.
Albatta, uni yengasan, – debdi onasi.

Ertasiga chumoli filni kuch sinashishga chaqiribdi...

Ertakni davom ettiring.

16-mashq. Testlarni yeching.

1. Qaysi qatorda aytilishi va yozilishi mos kelmaydigan so'zlar berilgan?
A) okean, afg'on
B) do'st, ruchka
D) gugurt, laylak
E) osmon, shirinlik
2. **Tinchlik** so'zida nechta tovush bor? Ularning nechtasi unli va undosh tovushlar?
A) 6 ta tovush, 2 ta unli, 4 ta undosh
B) 7 ta tovush, 3 ta unli, 4 ta undosh
D) 8 ta tovush, 2 ta unli, 6 ta undosh
E) 7 ta tovush, 2 ta unli, 5 ta undosh
3. Unli harflar qatorini toping.
A) k, a, i, o, u, e
B) a, i, o, l, u, o'
D) o', o, i, e, u, a
E) o', o, n, u, e, a
4. I unlisi to'g'ri qo'llangan so'zlar qatorini toping.
A) birdan, ko'ngil, fitbol
B) o'qish, o'qituvchi, unitmoq
D) olis, oydin, topishmoq
E) yog'in, gilos, bulit

17-mashq. Jadvalni to'ldiring. Berilgan so'zlarning birinchi harfiga qarab, guruhlarga ajrating.

Ilon, olmaxon, ukki, anhor, ikki, uzum, olcha, Eldor, o'rim, o'yin, e'lon, iz, olam, ulkan, albatta, ijozat, umid, elak, o'lka, atlas.

A	O	E	I	O'	U

Shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

18-mashq. O'qing. Har bir gapning mazmunidan qanday xulosaga keldingiz? Fikringizni og'zaki bayon qiling.

1. Kimki, mamlakatni obod qilibdi,
Bilki, u o'ziga haykal quribdi.
2. Bekorchidan el bezor,
So'zidan ko'ngil ozar.
3. G'ururli bo'l, lekin dimog'dor bo'lma.
4. Inson fazilati bilan buyuk.

Ko'chiring. *I* va *U* tovushlari ishtirok etgan so'zlarning talaffuzi va yozilishini izohlang.

Undosh tovushlar va harflar

19-mashq. Berilgan misralardagi undosh harflarni sanang. Ularni talaffuz qilayotganingizda havo to'siqqa uchrayaptimi?

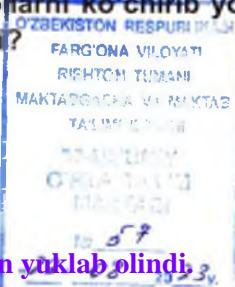
Ota-bobolardan jasorat meros,
Barhayot shonlari, ular kimniki?
Nomusi, vijdoni, e'tiqod-ixlos,
Barchasi bizniki, barchamizniki!

20-mashq. Hazil savollarga javob berishga harakat qiling. Bu savollar javoblaridan xayolingizga nimalar keldi?

1. Qaysi joyda osmon pastda bo'ladi?
2. Dunyoda bir narsa borki, u bo'lmasa hech kim bir-birini tanimaydi.
3. Tipratikan qishda nima qiladi?
4. Dunyoda nima chaqqon?
5. Kecha "ertaga", ertaga "kecha" bo'ladigan kun qaysi?
6. Besh harfdan iborat bo'lgan, sichqon ovlaydigan qopqonni topa olasizmi?
7. Qaysi vaqtda soatga qarash mumkin emas?

Javoblari undosh harf bilan tugaydigan savollarni ko'chirib yozing. Siz ham shunday hazil savollar tuza olasizmi?

Qoidani yod oling.

O'zbek tilida 24 ta undosh tovush bor. Yozuvda ular **23 ta harf** bilan ifodalanadi: shulardan 3 tasi harf birikmasi, 21 tasi yakka harf bilan belgilanadi.

Ular quyidagilar: b, d, f, g, h, j (jo'ja), j (jurnal), k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, y, z, g', sh, ch, ng.

21-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni ko'chiring. Undoshlarning tagiga chizing.

Yetti tilak

Shirin so'zli bo'li! Chunki xushchehralik – dillarga iliqlik, mehr nurini olib kiradi.

Himmatli bo'li! Chunki qo'li ochiqlik – rizqning ko'payishiga sabab bo'ladi.

Insofli bo'li! Chunki insof – imon-e'tiqodni mustahkamlaydi.

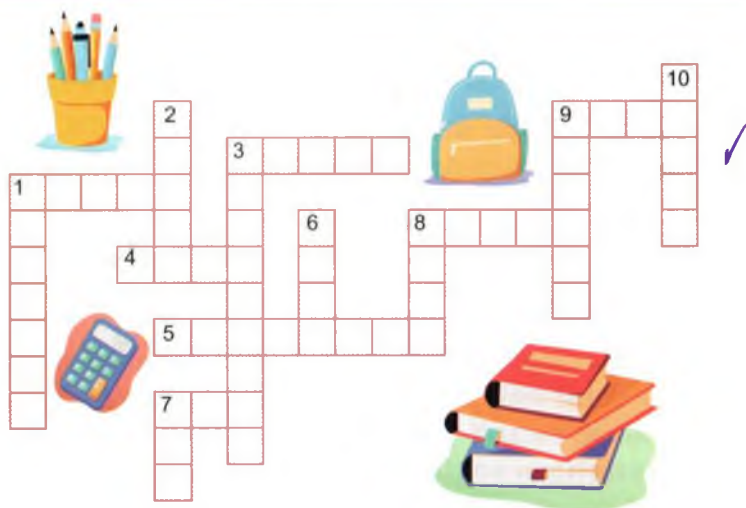
Mehnatsevar bo'li! Chunki mehnatsevarlik – boshqalarga qaram bo'lishdan saqlaydi.

Kamgap bo'li! Chunki sir saqlay bilish – fikrning teranligiga, qalbning xotirjamligiga xizmat qiladi.

Intizomli bo'li! Chunki qat'iyatlilik va tartib – vaqtdan to'g'ri, imkoniyatdan unumli foydalanishni o'rgatadi.

“Farzandnoma” kitobidan, Obiddin Mahmudov

✓
 22-mashq. Hamma so'zlari "s" harfidan boshlandigan boshqotirmani topishga harakat qiling. So'zlarni bo'g'inlarga bo'lib, daftaringizga yozing. Siz ham bir harfdan boshlanadigan so'zlar ishtirokida boshqotirmalar tuza olasizmi?

Eniga:

1. Bo'yoqlardan tashkil topgan suyuqlik, yozish uchun ishlatiladi.
3. Issiq so'ziga zid ma'noli so'z.
4. Vaqtni ko'rsatuvchi buyum.
5. Gur-gur etar, uchar ketar, Yurtdan yurtga odam eltar.
7. Qatiq nimadan tayyorlanadi?
8. Yer tagida oltin qoziq.
9. Chopsa, chopilmas, Kessa, kesilmas.

Bo'yiga:

1. Bahor taomi.
2. Cho'l.
3. Uzunlik o'lchov birligi.
6. Janubiy Koreyaning poytaxti.
7. Yog'ingarchilik turi.
8. Vaqt o'lchov birligi.
9. Kitob varag'i.
10. Poliz ekini.

23-mashq. Tez aytishlarni o'qing va mashq qiling.
Ko'chiring. So'zlarning yozilishini eslab qoling.

Gulnora Gulmiraning singlisimi,
Gulmira Gulnoraning singlisimi?

Shamol shovullab shovqin soldi,
Shalpangquloq qo'rqqanidan shataloq otib qoldi.

Tubsiz dengiz dedingizmi,
dengiz tengsiz dedingizmi?

Yo'lda Yo'ldoshga yo'lbars yo'liqdi.

24-mashq. So'zlarni o'qing.

So'zlarning talaffuzi va yozilishini yodingizda tuting.
So'zlarni ikki guruhga ajratib yozing. So'zlarda qaysi
undosh va unli harflar ko'proq uchrayapti? Ular
qatnashgan so'zlarni ajratib yozing.

Pianino, Noila, radio, matbuot, taassurot, oila, manfaat,
qoida, muallim, teatr, koinot, ona, teng, qalb, Said, soat,
mard, havas.

Hozir siz qaysi badiiy asarni
mutolaa qilyapsiz?
Yozgan so'zlaringiz
siz o'qigan asarlarda
uchraganmi?

Yonma-yon kelgan unli va undosh harflar

25-mashq. O'qing.

Kunlarning birida: “Ruben! – degan ovoz eshitildi. – Seni ko’rganimdan xursandman!” U dengiz sohilida farzandlari bilan birga o’ynab yurgan Josh edi. Ruben do’sтини uchratganidan juda baxtiyor bo’ldi, oradan ko’p yillar o’tgan, uzoq yillar ko’rishmagan bo’lsalar ham, u Josh bilan soatlab suhbatlashib o’tirdi. “Men yetarlicha dunyo kezdim, yetarlicha boylik orttirdim, – dedi Ruben. – Endi faqat o’zim tug’ilib-o’sgan qadrdon go’shamga qaytib, o’sha yerda tinch-sokin hayot kechirishni istayman. Bir zamonlar menga qilgan saxiyliging evaziga men ham senga bir hadya qilsam deyman. Ayt, nima istaysan? Yangi uymi yoki hashamatli katta kemami?”

1. Matnda berilgan so’zlar orasidan bir harf yonma-yon kelgan so’zlarni toping.
2. Ular nima uchun yonma-yon yozilgan?

“Marvarid” hikoyasidagi Josh – yaxshi inson. Joshning yaxshi inson ekanligini ifodalovchi ikkita fazilatini yozing.

26-mashq. So’zlarni o’qing. Bir harf yonma-yon kelgan so’zlarni harflari bo’yicha uch ustun shaklida yozing.

Muqaddas, Abdulla, Muhayyo, Fayzullo, Muqaddam, Sayyora, Surayyo, Nuriddin, Habibulla, Sayfulla

Shu ismlarni qatnashtirib, uchta gap yozing.

27-mashq. O'qing. So'zlarning yozilishini yodda saqlang.

Achchiq, balli, barakalla, gripp, **tashabbus**, tabarruk, metallurgiya, gramm, **tabassum**, yalla, jizza, alla, **dovuchcha**, **muddat**, minnatdor, **mahalla**.

Ko'chiring. Ajratib ko'rsatilgan so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

28-mashq. Tushirib qoldirilgan harflarni qo'yib, so'zlarni ko'chiring.

Tana..us, mi..ioner, maha..a, qu..at, pi..a, i..iq, sa..iz, musa..o, pa..ak, ji..a, cha..on, to'..iz, sa..ora, ha..a, za..a.

29-mashq. Matnni o'qing. Matn mazmunini so'zlab bering.

Yana qanday ma'lumotlarga egasiz? Matnda bir xil undoshlar yonma-yon kelgan so'zlarni aniqlang.

Sayyoramiz juda ham ulkan, biroq uni tasavvur qilishimiz uchun globus ham yaratilgan.

Globus ham shar. Yer aylangani kabi globus ham aylanadi. Nega globus qiya holatda bo'ladi? Chunki bizning yerimiz Quyosh atrofida bir tomonga egilgan holda aylanadi. Globusda hammasi – okeanlar, dengizlar, tog'lar, daryolar

haqiqiy Yerdagidek. Faqat bari chizilgan. Globusning o'rtasidagi chiziqliq ekvator chizig'i deyiladi.

Matnni davom ettiring. Qanday ma'lumotlar qo'shdingiz?
Gaplaringizda yonma-yon kelgan bir xil unli va undosh harfli so'zlar uchradimi?

30-mashq. "Men dunyoni anglayman" mavzusida kichik matn yozing. Matnda yonma-yon kelgan unli va undosh harflar ishtirok etgan so'zlar qatnashsin.

Talaffuzi va yozilishi farq qiladigan undoshlar

31-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni talaffuz qilayotganingizda tovush o'zgarishi sodir bo'ldimi?

Ayniqsa, oq qayinning tangaday mayda-mayda **yaproqchalari**, do'lananing sap-sariq munchoqdek mevalari **yiltillab**, kishini maftun etadi. Tabiatning butun go'zalligi **qalbga** ko'chib, beixtiyor o'tloqlar-u, zangori osmon rangiga **singib**, qorishib ketging keladi. Qushlarning sayrashi esa biram yoqimlik, biri **qo'yib**, biri xonish qiladi...

Yodda tuting.

Talaffuzda ayrim so'zlarning oxirida kelgan jarangli undosh o'rniga uning jarangsiz jufti eshitiladi: kitob, omad, ahd.

Bunday so'zlar oxirida kelgan jufti bor undosh tovushning yozilishini tekshirish uchun undoshdan so'ng unli tovush qo'shib aytiladi: **kitob – kitobi, omad – omadi, ahd – ahdi.**

32-mashq. Soʻzlarni juftlab oʻqing va koʻchiring.
Talaffuzi va imlosi farq qiladigan undoshlarni aniqlab,
tagiga chizing.

Maktab – maktabi, odob – odobi, rubob – rubobi,
maqsad – maqsadi, javob – javobi.

33-mashq. Nuqtalar oʻrniga undoshlardan mosini
qoʻyib, soʻzlarni koʻchiring.

Savo., tabi., obo., yalpi., zar., avlo., ijo., ozo., mayi., mar. .

Soʻzlarning talaffuzi va imlosidagi farqni izohlang.
Shu soʻzlar ishtirokida 3 ta gap tuzib, daftaringizga yozing.

34-mashq. Ifodali oʻqing.
Ushbu misralar qaysi sheʼrdan olingan?

Nechogʻ baxtiyorman, taʼzimda shu top,
Sizning shaʼningizga bitmoqdaman bayt.
Ne odam boʻlardim, qoʻlimda kitob,
Biror harf tanimay tursaydim loqayd.

Abdulla Oripov

Talaffuzi va imlosi farq qiladigan undoshlarni aniqlang.

35-mashq. “Kitob – mening doʻstimsan” mavzusida
matn yozing. Tuzgan matningizdan talaffuzi va
imlosi farq qiladigan undoshlarni aniqlang.

36-mashq. She'rni ifodali o'qing.
Mazmunini izohlang.

Tog'dan oftob ko'rinsa,
Yayrab kutib olamiz.
Nurlarini qo'l bilan
Go'yo tutib olamiz.

Intilamiz quyoshga,
Qaddimizni tiklaymiz.
Aziz mehmon kelganday
Kel, deya tabriklaymiz.

Kutib olganimizdan
Chiroyi ochiladi.
Sevinchlari atrofga
Nur bo'lib sochiladi.

"G'uncha" jurnalidan

Talaffuzi va imlosi farq qiladigan undoshlarni aniqlab, tagiga chizing

37-mashq. Maqollarni o'qing. Ularning mazmunini izohlang. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning talaffuzi va imlosidagi farqni tushuntiring.

1. **Hisobli** do'st ayrilmas.
2. **Odobli** bola elga manzur.
3. Har **kasbning** o'z gashti bor.
4. Ziyrakning aqli tosh yorar,
Nomardning mushti bosh yorar.
5. Unumli mehnat – katta **daromad**.

38-mashq. Kun tartibingizni yozing. Unda qo'llanilgan talaffuzi va imlosi farq qilayotgan so'zlarning tagiga chizing.

39-mashq. Matnda X va H undoshlari qatnashgan soʻzlarni toping. Aytilishi va yozilishiga eʼtibor bering.

– Hormang, tikuvchi xola, menga shu chigitdan koʻylak tikib bering, – debdi.

– Sen avval dehqonga bor, u chigitni ekadi, paxta holiga keltiradi, – debdi tikuvchi.

Qargʻa chigitni dalada mehnat qilayotgan dehqon boboga olib boribdi.

40-mashq. Gapnlarni oʻqing. X va H undoshlari ishtirok etgan soʻzlarni aniqlang. Ularning yozilishini yodda tuting.

1. Bolalar xonadan hovliga chiqishdi.
2. Dehqonlar hosilni yigʻib oldilar.
3. Xalqimiz halol mehnatni qadrlaydi.
4. Biz daraxt shoxida qush uyasini koʻrdik.
5. Farruh husnixat darsida qanday baho oldi?
6. Hayotimiz tinchligining qadriga yetamiz va uni doimo himoya qilamiz.

41-mashq. Nuqtalar oʻrniga X va H undoshlaridan mosini qoʻyib, soʻzlar hosil qiling.

Me.ribon, .unar, .ursand, ja.on, .abar, me.nat, su.bat, .ayvon, .usni.at, .ovli, ol.oʻri, .oʻjalik, .alol.

Shu soʻzlar ishtirokida uchta gap tuzing va daftaringizga yozing.

42-mashq. Berilgan rasmdagi narsalarning nomini yozing.

Shu soʻzlar ishtirokida gaplar tuzing.

43-mashq. “Hunarli kishi xor boʻlmas” mavzusida matn yozing. Yozgan matningizda X va H undoshlari qatnashgan soʻzlarni aniqlang.

44-mashq. “So‘z top” mashqi.

X va H undoshlari ishtirokidagi so‘zlardan topib, jadval qatorini davom ettiring.

X	H
xalq	havo
xona	hurmat
xaridor	harakat
xulosa	havas
...	...

45-mashq. Maqollarni ko‘chiring. Ularning mazmunini izohlang. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlardagi X va H undoshlarining yozilishiga e‘tibor bering.

1. **Mehnat** – mehnatning tagi rohat.
2. **Hunarli** er **xor** bo‘lmas,
Do‘st-dushmanga zor bo‘lmas.
3. **Yaxshi xislat** – go‘zal fazilat.
4. **Hasad** qilma, **havas** qil.
5. **Mehnatli** non – shakar,
Mehnatsiz non – zahar.

Maqollarni yod oling.

Tutuq belgili soʻzlar talaffuzi va imlosi

46-mashq. “Ona tilim” she’ridan olingan quyidagi misralarga e’tibor bering.

Menga berding **san’at**, bilim,
Vatanimdek ko’rkli tilim.
Ey, sevikli o’zbek tilim,
Turkiy tilim, ona tilim.

Ajratib ko’rsatilgan soʻzning talaffuzi va yozilishiga e’tibor bering.

47-mashq. Matnni o’qing. Tutuq belgili soʻzlarni aniqlang. Ularni ko’chirib yozing.

A’lochi bolalar

Sinfimizda a’lochi o’quvchilar ko’p: La’li, Jur’at, Ra’no va A’zam eng ilg’or va mas’uliyatli o’quvchilardandir. Hamma ularga havas qiladi. A’lochi bo’lish qanday faxrli.

Siz ham a’lochilarga havas qiling. Havas insonni yaxshilikka yetaklaydi.

48-mashq. Topishmoqni o’qing. Javobini toping. Tutuq belgili soʻzlarni aniqlab, tagiga chizing.

Juda sevamiz uni,
Xilma-xildir mazmuni.
Bo’lmasa ham muallim,
Bera oladi ta’lim.

U barchaning ulfati,
Bo’lar ba’zan surati,
Qani, o’rtoq, buni top!
Eslagan der: bu

Qoidani yod oling.

Tutuq belgisi tovush bildirmaydi.
Tutuq belgisi unidan keyin kelganda shu unlining choʻziqroq talaffuz qilinishini bildiradi: **ma'no**, **ba'zan**. Tutuq belgisi undoshdan keyin kelganda uning keyingi unidan ajratib talaffuz qilinishini anglatadi: **san'at**, **jur'at**

Qatorlarni davom ettiring.

Unidan keyin	Undoshdan keyin
she'r	jur'at

49-mashq. Berilgan soʻzlarni oʻqing. Ularni boʻgʻinga ajratib yozing. Shu soʻzlar ishtirokida matn tuzing.

Ma'mura, Ma'rifat, Ra'no, ma'no, ma'qul, ba'zan, ta'sir, va'da, e'lon.

Tutuq belgili soʻzlar boʻgʻinga qanday ajratilishini tushuntiring.

50-mashq. "Mening oila a'zolarim" mavzusida kichik hikoya yozing. Bunda badiiy to'qimalardan foydalaning. Tuzgan gaplaringizda tutuq belgili soʻzlar ishtirok etsin.

Undoshlar yonma-yon kelgan so'zlarning talaffuzi va imlosi

51-mashq. So'z oxirida har xil undoshlar yonma-yon kelgan so'zni toping. Siz ham shunday so'zlarga misollar keltiring.

Mehr oqayotgan tomirlaringda
Ona tili buyuk qonning tilidir.

52-mashq. Testlarni yeching.

1. Nuqtalar o'rniga undosh harflardan mosini tanlang.
Do's . , avgus . , xa . , juf . .
A) d B) g D) t E) s
2. Bir xil undoshlar yonma-yon kelgan so'zlar qatorini tanlang.
A) albatta, tanaffus, tishla
B) varrak, hissa, rasm
D) rassom, jarroh, xokkey
E) novvot, to'qqiz, ongli
3. Har xil undoshlar yonma-yon kelgan so'zlar qatorini toping.
A) rasm, o'qish, baland
B) dars, uning, sinf
D) barg, band, go'sht
E) tuz, kuz, qulf

4. Qaysi so'zlarni talaffuz qilsak, so'z oxiridagi tovush tushib qoladi?
- A) Toshkent, poytaxt, baland
 - B) ism, koinot, do'st
 - D) oila, maktab, matn
 - E) dengiz, Samarqand, sharshara

53-mashq. Ko'chiring. Maqol va hikmatli so'zlarni o'qib, nimalarni bilib oldingiz?

1. **Do'st** so'zini tashlama,
Tashlab, boshing qashlama.
2. Aql ulug'likka etadi **payvand**,
Aqlsizning doim oyog'ida **band**. (*Firdavsiy*)
3. **Do'stlik** barcha boylikdan afzal.
4. **Harchand** o'qibsan – bilimdonsan,
Agar amal qilmading – nodonsan.

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning talaffuzi va yozilishini taqqoslang.

54-mashq. So'z oxirida yonma-yon kelgan har xil va bir xil undoshli so'zlarga misollar toping. Topgan so'zlaringiz ishtirokida gaplar tuzing.

55-mashq. Oʻqing. Soʻzlarni ikki ustunga ajratib yozing. Birinchi ustunga yonma-yon kelgan bir xil undoshli soʻzlarni, ikkinchi ustunga yonma-yon kelgan har xil undoshli soʻzlarni yozing.

Yulduz, xavfsizlik, ikki, topishmoq, rassom, bodring, navbatchi, xursand, tashakkur, dovuchcha, shaxmat, qattiq, kuchli, avval, Muzaffar, oʻqituvchi.

Ushbu soʻzlar ishtirokida gaplar tuzing.

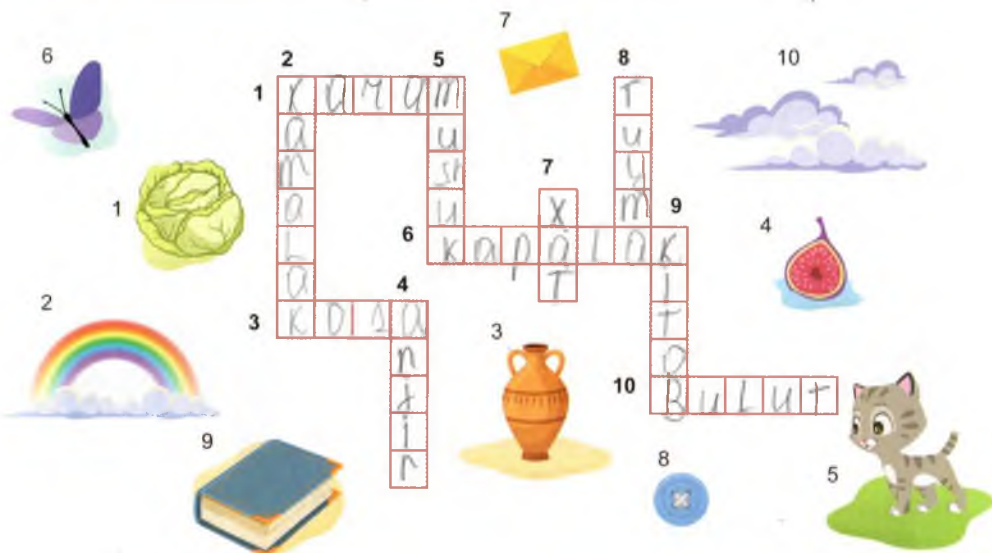
56-mashq. Qiziqarli maʼlumotlarni oʻqing.

1. Kitning yuragi bir daqiqada atigi 9 martagina uradi.
2. Tovuqlar uzogʻi bilan 13 sekund ucha oladi.
3. Xitoyda ilonlarni taom tayyorlash maqsadida, Hindistonda – terisi, Birmada esa zaharga qarshi zardob tayyorlash uchun ovlashadi.
4. Burga bir sakrashda 33 santimetr balandlikka sakrashi mumkin.
5. Kalamush tuyadan ham koʻproq vaqt mobaynida suv ichmay yashashi mumkin.
6. Oʻljasiga hujum qilayotgan akula koʻzlarini yumib oladi. Bu bilan u koʻzlarini lat yeyishdan asrashga harakat qiladi.

Berilgan gaplar ichidagi yonma-yon kelgan undoshli soʻzlarni koʻchirib yozing. Yozilishini yodda saqlang.

57-mashq. “O‘yla, izla, top!” topshirig‘ini
bajaring. Daftaringizga javoblarini yozing.

58-mashq. Matnni o‘qing. Matndan nimalarni bilib
oldingiz?

Kechasi nur sochadigan yulduzlar bilan kunduzi olamni
munavvar etadigan Quyosh bir xil.

Quyosh Yerga eng yaqin yulduzdir. Yerdagi hayot Quyoshga
bog‘liq. Quyosh nuri bo‘lmasa, Yerdagi hayot bo‘lmas edi.

Quyosh nurisiz o‘simliklar o‘smaydi, odamlar hayot kechira
olmaydi.

Ko‘chiring. So‘zlarning talaffuzi va imlosini yodda saqlang.

Ma'nodosh, shakldosh va zid ma'noli so'zlar

59-mashq. Quyidagi misralarni diqqat bilan o'qing.
Dil, qaynoq, erk so'zlarini yana qanday
so'zlar bilan o'zgartirsa bo'ladi? O'ylab ko'ring.

Senga mehrim dil to'la qaynoq,
Erkimizning timsoli – bayroq.

Yodda tuting.

So'zlar shakl va ma'no turlariga
ko'ra quyidagicha bo'ladi:

1. Shakldosh so'zlar;
2. Ma'nodosh so'zlar;
3. Zid ma'noli so'zlar.

60-mashq. She'rdagi ajratib ko'rsatilgan
so'zlarga ma'nodosh so'zlarni toping.

Ona yurtim, mangu bo'l omon,
Madhing ila to'lsin keng **osmon**.
Bayrog'ingga boqqanda **jahon**,
Do'stlar yuzi bo'lsin **nurafshon**.
Baxtimizning **timsoli** – bayroq,
Yashna, to'vus misoli, bayroq!

61-mashq. Berilgan so'zlarga zid ma'noli so'zlar topib yozing.

issiq – ...

yaxshi – ...

katta – ...

saxiy – ...

baland – ...

to'g'ri – ...

obod – ...

keng – ...

62-mashq. So'zlarni o'qing. Ma'nodosh so'zlarni topib, juftlab yozing.

Sovg'a, qiyinchilik, g'alaba, shod, tilak, buyuk, zafar, yiroq, tuhfa, istak, mashaqqat, bahs, olis, ulug', xursand, tortishuv.

Shu so'zlar ishtirokida 2 ta gap yozing.

63-mashq. Maqollarni o'qing, ularning ma'nosini tushuntiring. Zid ma'noli so'zlarni ko'chiring.

1. Aqlli do'st – rohat,
Aqlsiz do'st – ofat.
2. Yaxshilikka yaxshilik –
Har kishining ishidir.
Yomonlikka yaxshilik –
Mard kishining ishidir.
3. Bilimliga dunyo yorug',
Bilimsizga – qorong'i.

64-mashq. Nuqtalar o'rniga quyida berilgan ma'nodosh so'zlardan mosini qo'yib, ko'chiring.

Do'st achitib gapiradi, ... kuldirib (yov, g'anim, dushman).

... do'st ayrilmas (o'lchovli, sanoqli, hisobli).

...ga ayyor (muhayyo, shay, tayyor).

... o'zadi, egri to'zadi (to'g'ri, vijdonli, insofli).

65-mashq. Berilgan gaplarni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni ma'nodoshiga almashtirib yozing.

Shokir akasiga **maktub** yozdi.

Nasiba **qiyin** masalani o'zi yechdi.

Toshkent – **chiroyli** shahar.

Nasiba opa **barvaqt** uyg'ondi.

Uyga berilgan **vazifa** oson ekan.

66-mashq. Maqollarni ko'chiring va ma'nosini izohlang.

1. Aqli uzoqni ko'zlar, aqlsiz – yaqinni.
2. Ko'p o'yla, oz so'zla.
3. To'g'ri oshini yeydi, egri – boshini.
4. Yaxshilik nur keltirar, yomonlik – zulmat.

67-mashq. Zid ma'noli so'zlar ishtirok etgan to'rtta maqol topib yozing.

Ma'nodosh so'zlar

Qoidani yod oling.

Ma'nodosh so'zlar shakli har xil,
ma'nosi bir xil bo'lgan so'zlardir.

Masalan: osmon, ko'k, samo

68-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga ma'nodosh so'zlar toping.

Nusrat **bezori** Ahmad deganlarining ustidan **shikoyat** qilmadi. Bo'lib o'tgan voqea haqida bobosiga ham **indamadi**.

1. Ushbu so'zlar qanday ma'nolarda qo'llanilgan?
2. Qanday so'zlar o'zaro ma'nodosh bo'ladi?

69-mashq. O'qing. Ma'nodosh so'zlarni topib, juftlab yozing.

G'alaba, go'zal, odam, lobar, hamroh, zafar, dilbar, inson, yo'ldosh, bilim, chiroyli, yuz, ho'l, muhayyo, ilm, chehra, shalabbo, taxt.

70-mashq. Quyida berilgan so'zlarning ma'nodoshlarini toping va ular ishtirokida so'z birikmalari tuzing.

Qaramoq| yugurmoq, yemoq, sakramoq.

71-mashq. O'qing. Ertak mazmunini so'zlab bering.

Chug'urchuq va kuz

Bir chug'urchuq bo'lgan ekan. U **bolalarini qo'shiq** aytib tarbiyalar ekan. Yozning issiq kunlari tezda o'tib, kuz ham yetib kelibdi. Chug'urchuq yoz tugaganidan xafa bo'lib, qayinga **yalinibdi**.

– Qayin, qayin, kuzni to'xtat. To'xtatsang, senga qo'shiq aytib beraman.

Qayin rosa harakat qilibdi, hatto **barglari** sarg'ayib ketibdi, biroq kuzni to'xtata olmabdi.

Chug'urchuq tog'terakka yalinibdi. Tog'terak butun kuchini ishga solibdi. Hatto barglari qizarib ketibdi, biroq kuzni to'xtata olmabdi.

Chug'urchuq tilog'ochning oldiga borib, yalinibdi. Tilog'och tebranib silkinibdi, hatto **ignalari** to'kilib ketibdi, biroq kuzni to'xtata olmabdi.

Chug'urchuq daraxtlardan har yili kuzni to'xtatishni iltimos qilar ekan. Daraxtlar esa barglarini sarg'aytirar, qizartirar, yerga to'shar, lekin kuzni sira ham to'xtata olmas ekan.

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga ma'nodosh so'zlar toping.

72-mashq. Vatan, ona yurt, ramz, qomus, Davlat madhiyasi, gerbi, bayrog'i, Mustaqillik kuni, mustaqillik, erk, istiqlool, tabrikلامoq, qutlamoq kabi ma'nodosh so'zlardan foydalanib, "Davlat ramzlari" mavzusida matn yarating.

73-mashq. O'qing. Ikki ustundagi ma'nodosh so'zlarni toping va juftlab ko'chiring.

Barg
Uchmoq
Katta
Urush
Befarq
Yorug'
Yordamchi

Ravshan
Jang
Ko'makchi
Yaproq
Parvoz qilmoq
Ulkan
Farqsiz

74-mashq. Rasmlarga qarang. Tasvirlarning nomlariga ma'nodosh so'zlar topib yozing.

Masalan: Daraxt shoxi – novda, ...

Shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

75-mashq. Testlarni yeching.

1. Ma'nodosh so'zlar berilgan qatorni toping.
 A) yaxshi, yomon D) o'rta, orqa
 B) hid, is E) kuz, ko'z
2. *Osmon, samo, falak* so'zlarining ma'no turini toping.
 A) ma'nodosh so'zlar
 B) shakldosh so'zlar
 D) zid ma'noli so'zlar
 E) B va D javoblar to'g'ri
3. Qaysi qatorda ma'nodosh so'zlar berilgan?
 A) qizil, yashil
 B) katta, kichik
 D) yemoq, ichmoq
 E) ulg'aydi, katta bo'ldi

76-mashq. So'zlarni ma'nodoshi bilan davom ettirib yozing. Nutqimizda nima uchun ma'nodosh so'zlardan foydalanamiz?

Kulgi, ...

Vaqt, ...

Kerak, ...

Yetarli, ...

Istak, ...

Uzoq, ...

Beg'ubor, ...

Baland, ...

Berilgan so'zlardan tashqari yana qanday ma'nodosh so'zlarni bilasiz?

Zid ma'noli so'zlar

Qoidani yod oling.

Bir-biriga qarama-qarshi ma'noli so'zlar zid ma'noli so'zlar deyiladi.

Masalan: *baland-past, novcha-pakana.*

77-mashq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga zid ma'noli so'zlar toping.

U kelgusi yil oliygohga kirish uchun kitoblar o'qiyapti. "Yetti xazinaning birini zabt etmaguncha qo'ymayman", – deydi. Menga karra jadvalini o'rgatib, kasb tanlashimga ko'maklashgan shunday **mehnatkash, to'g'riso'z, dangalchi** do'stim borligidan faxrlanaman.

Qanday so'zlar zid ma'noli so'zlar deyiladi?
Zid ma'noli so'zlarga misollar keltiring. Ular qaysi so'roqlarga javob bo'ladi?

78-mashq. Maqol va hikmatli so'zlarni o'qing. Mazmunini izohlang. Zid ma'noli so'zlarni topib, tagiga chizing.

1. Ilm olishning erta-kechi yo'q.
2. Do'st achitib gapirar, dushman – kuldirib.
3. Yaxshi so'z qand yedirar,
Yomon so'z pand yedirar.
4. Ota tarbiyasi – avvali chidamli va mashaqqatli mehnat oxiri – rohat.
5. Gapni oz so'zla,
Ishni ko'p ko'zla.

79-mashq. So'zlarni o'qing. Ikki ustundagi zid ma'noli so'zlarni aniqlab, ularni chiziqcha bilan yozing.

Issiq
Yangi
Katta
Jasur
Qiyin
Do'st
Foyda

Dushman
Oson
Sovuq
Zarar
Kichik
Eski
Qo'rqqoq

80-mashq. Quyidagi so'zlarning zid ma'noli juftlarini topib, ular ishtirokida so'z birikmalari tuzing va daftaringizga yozing.

Oz – ... , qalin – ... , ulkan – ... , keng – ... ,
yer – ... , kun – ... , toza –

81-mashq. O'qing. Gaplarni davom ettiring.

Maydon hovlidan ... ,

Uy hovlidan

Terak qayrag'ochdan ... ,

Bo'tako'z qayrag'ochdan

Garmdori ... ,

Asal

Yozning ... kunida qo'zi bordi suv ichgani.

Ayiq qishning ... kunlarida bir maromda orom oldi.

Foydalanish uchun so'zlar: sovuq, keng, shirin, issiq, baland, tor, past, achchiq.

Nutqimizni boyitishda zid ma'noli so'zlardan foydalanish qanday ahamiyatga ega?

82-mashq. Zid ma'noli so'zlar yozilgan jadvalni davom ettiring.

qalin	ingichka
kulish	yig'lash
nam	quruq
g'am	quvonch

Shu so'zlarni qatnashtirib, uchta gap tuzing.

83-mashq. Quyidagi rasmlarda tasvirlangan zid ma'noli so'zlar juftligini tanlab yozing.

84-mashq. Maqollarni ko'chiring.
Ma'nosini izohlang.

Yaxshilik qilolmasang, yomonlik ham qilma.
Iliq so'z – shakar, sovuq so'z – zahar.
Do'st kuyunar, dushman suyunar.

Shakldosh so'zlar

85-mashq. Quyidagi gaplarni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning ma'nosini tushuntiring. O'ylab ko'ring-chi, shu so'zlardan shakli bir xil, ma'nosi esa har xil bo'lgan so'zlar hosil qilish mumkinmi?

Oylar, yillar shu zaylda o'taveribdi. Ammo bir muddatdan keyin **yosh** podshoh aysh-u ishratga berilib, hukmronlikni asta-sekin qo'ldan chiqara boshlabdi.

Chunki odamzodning boshiga qachon musibat, og'ir kunlar tushsa, u kasb-hunar, umr, hayot haqida o'ylay boshlaydi-da.

Qoidani yod oling.

Aytilishi va yozilishi bir xil, ma'nosi esa har xil bo'lgan so'zlarga shakldosh so'zlar deyiladi.

Masalan: *tut* – *meva*, *tut* – harakat nomi.

Shakldosh so'zlar ikki va undan ortiq so'zlar bo'lishi mumkin.

86-mashq. Quyidagi so'zlarni o'qing. Ular ishtirokida ikkitadan gap yozing. Yozgan gaplaringizda qatnashgan shakldosh so'zlarga savol bering.

Soz, oq, taxt, tush, qo'y, yoz.

Namuna: Yoz – o'tmoqda soz.

Dutor – eng yaxshi soz.

87-mashq. Berilgan gaplarni o'qing. Shakldosh so'zlarning ma'nosini tushuntiring. Gaplarni ko'chiring.

1. Chang-to'zon bo'layotgani uchun yurishga qiynalar edik. Bastakor changda yangi kuyini chaldi.
2. Bog'imizga olma ko'chatini ekdik.
Birovning narsasini so'ramasdan olma.
3. Bir yil tut ekkan yuz yil gavhar teradi.
Ukangning qo'lidan tut.
4. Vatandan kechib bo'lmas!
Hech bo'lmaganidan ko'ra kech bo'lgani yaxshi.

88-mashq. Uch, o't, tosh, ko'k.
Yuqoridagi so'zlarning shakldoshlarini toping.
Ular ishtirokida gaplar tuzing.

Soʻz va soʻz tarkibi

89-mashq. Quyidagi gaplarni oʻqing.

Bitta chumoli ozuqa topishi bilanoq, oʻzidan kimyoviy modda ajratib chiqarib, hidli iz qoldiradi. Indagi boshqa chumolilar bu hidni sezish uchun oʻzlarining moʻylovlaridan foydalanadi.

1. Gaplardagi **hid** soʻziga eʼtibor bering. Ular qaysi soʻroqqa javob boʻladi?
2. Qaysi qoʻshimchalar asosdosh soʻzlarni hosil qiladi?
3. Qaysi qoʻshimchalar gapda soʻzlarni bir-biriga bogʻlaydi?

Hasharotlar

Yer **yuzida** hasharotlarning turi koʻp. **Ulardan** asalari va chuvalchanglar insonlar uchun **foydali** hisoblanadi.

Asalari beradigan asal ming dardga davo. Chuvalchanglar esa **yerni** qayta ishlab, **undan** moʻl hosil olish uchun **dehqonlarga** sharoit yaratadi.

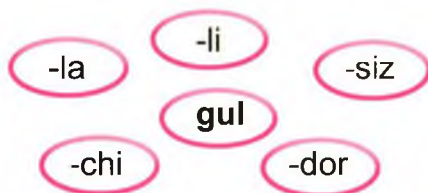
Zararli hasharotlarga pashsha, chigirtka, qoʻngʻizlar kiradi. Pashsha iflos joylarga qoʻnib, **kasallik** tarqatadi.

Tozalik inson salomatligida muhim oʻrin tutadi. Shuning uchun uyimiz, tevarak-atrof, oʻtirgan **joyimizni** ozoda tutishimiz zarur. **Oziq-ovqatlarni** yopiq holda saqlash, isteʼmol qilishdan oldin **suvda** yuvish kerak.

Ajratib koʻrsatilgan soʻz yasovchi va soʻzlarni oʻzaro bogʻlovchi qoʻshimcha olgan soʻzlarni ikki ustunga ajratib yozing.

90-mashq. Berilgan so'zlar yordamida so'zlar hosil qiling. Shu so'zlar ishtirokida matn tuzing va yozing.

91-mashq. Berilgan so'zlar yordamida yangi gaplar tuzib yozing.

1. Halol, xalqimiz, mehnatni, qadrlaydi.
2. Tikdi, yangi, tikuvchi, ko'ylak, atlas.
3. Muruvvatli, do'stlaringga, shafqatli, bo'lg'in.
4. Shirin, shirin, so'z, boldan.

92-mashq. Berilgan so'zlarga *-li*, *-siz*, *-la*, *-xon*, *-dor*, *-chi* qo'shimchalaridan mosini qo'yib, yangi so'zlar hosil qiling va yozing.

Hosil, rang, tayyor, navbat, tuz, kitob, quvvat, zarar, maslahat, aql, kuy.

Ushbu so'zlar ishtirokida ikkita gap tuzing.

Ilm insonlarning madori hayoti, rahbari najotidir.
Ilm o'rganmak, olim bo'lmak uchun maktabga kirmak, muallimdan ta'lim olmak lozim.

Abdulla Avloniy

93-mashq. Bo'sh kataklarni to'ldiring.

Yozgan so'zlaringizning qaysi biri so'z yasovchi qo'shimchalarni oladi? Shu so'zlarni daftaringizga yozing.

B		
T		

	M				
	P				

T	S	A	R
P			

A	L	M
Ch		

	M	
	Ch	

B				
L				

	O			
	O'			

U			
I			

2

So'z yasovchi qo'shimchalar

94-mashq. Quyida berilgan gaplardan so'z yasovchi qo'shimchasi bor so'zlarni toping.

Yurtga bosqinchilar hujum qilibdi.

Ular talonchilar qo'lidan mingga yaqin kitoblarimni sotib olibdilar.

Qoidani yod oling.

-li, -siz, -dosh, -dor, -xon, -chi, -la – so'z yasovchi qo'shimchalar.

95-mashq. Jadvalni to'ldiring.

-li	-siz	-dor	-xon	-chi	-dosh	-la
qiziqarli	tengsiz	jimjimador	g'azalxon	qiziqchi	vatandosh	ishla

96-mashq. Rasmlarga qarang. So'z yasovchi qo'shimchalar qatnashgan so'zlar toping. Ushbu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

Masalan: Sportchi yurt bayrog'ini yuqoriga ko'taradi.
Rangli qalamlar sotib oldim.
Tikuvchi chiroyli ko'ylaklar tikdi.

97-mashq. Testlarni yeching.

1. Soʻz yasovchi qoʻshimcha ishtirok etgan soʻzni belgilang.
A) bokschi D) koʻpga
B) mehnatda E) soʻzning
 2. Qaysi gapda soʻz yasovchi qoʻshimcha ishtirok etgan?
A) Oltin olma, duo ol.
B) Odam mehnatda bilinadi.
D) Yaxshilik inson umrini uzaytiradi.
E) Daraxt yaprogʻi bilan goʻzal, odam doʻstlari bilan.
 3. Soʻz yasovchi qoʻshimcha ishtirok etmagan soʻzni toping.
A) ilmli D) sinfdosh
B) bebaho E) kutubxona
 4. Qaysi soʻzda ikkita soʻz yasovchi qoʻshimcha qatnashgan?
A) beparvolik
B) toshqin
D) ibratli
E) hashamdor
-

5. Qaysi gapda soʻz yasovchi qoʻshimcha yoʻq?

A) Bogʻbon kasal boʻlib yotib qoldi.

B) Oʻgʻillar oltin qidirishga tushdi.

D) Uning uch oʻgʻli ham ishsiz edi.

E) Ashulachi qoʻshiqni baland aytdi.

98-mashq. Sheʼr va maqollarni oʻqing. Soʻz yasovchi qoʻshimchasi bor soʻzlarni oʻzi bogʻlangan soʻz bilan birga koʻchirib yozing.

Shirinlikni kamroq ye,
Konfet, qand va shakarni.
Tishlaring ogʻrib qolsa,
Qidirma shifokorni.

(Zahro Hasanova)

Doʻsting bilan sirdosh boʻl,
Ishiga doim qoʻldosh boʻl.

(Maqol)

Kishi koʻngli tartibli narsalarga moyil boʻladi.
Tartibsiz narsalardan nafratlanadi.

(Beruniy)

Soʻzni koʻp soʻzlama, biroz ozroq soʻzla,
Tuman soʻz maʼnosini bir soʻzda koʻzla.

(Yusuf Xos Hojib)

Qoidani yod oling.

Temirchi – temir (asos), -chi (so'z yasovchi qo'shimcha), ishla – ish (asos), -la (so'z yasovchi qo'shimcha), mevali – meva (asos), -li (so'z yasovchi qo'shimcha), g'allakor – g'alla (asos), -kor (so'z yasovchi qo'shimcha) vatandosh – vatan (asos), -dosh (so'z yasovchi qo'shimcha), nursiz – nur (asos), -siz (so'z yasovchi qo'shimcha).

Yangi ma'noli so'z hosil qiladigan so'z yasovchi qo'shimchalar (^) belgisi bilan ko'rsatiladi: (– asos, ^ – yasovchi).

99-mashq. Gaplarni o'qing. Nuqtalar o'rniga so'z yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, ko'chiring.

1. Odobni odob...dan o'rgan.
2. Qo'shiq... qo'shiqni baland ovozda aytdi.
3. Ilm... bir yashar, ilm... – ming.
4. Uning uch o'g'li ham ish... edi.
5. Sinf...larim bilan sayohatga bordik.

100-mashq. Topishmoqlarning javobini toping.
So'z yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, ko'chiring.

Qanot... uchar,
Yelkan... suzar.

Qat-qat to'n... , ✓
Qarich – bo'y... .

Yozib umrin tugatar,
...harakat shu qadar.

Chiziladi ko'kda qalam... ,
Har xil bo'yoq, rassom... .

101-mashq. So'z yasovchi qo'shimcha qatnashgan so'zlarni toping. Shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing va yozing.

bir	ishla	aqlli	ilimli	tikdi
oldi	ovchi	bash	olti	naql
uch	gulla	nurli	tuzla	qurdi
kel	o'n	ildi	sozla	uzdi
yur	ikki	urdi	ovla	terdi
ber	ovsiz	oqla	ilmsiz	ichdi

102-mashq. Bosh, so'z, o'y so'zlariga qo'shimchalar qo'shib, asosdosh so'zlar hosil qiling. Shu so'zlar ishtirokida hikoya tuzing.

So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar

Yodda tuting.

-ni, -ning, -ga, -da, -dan qo'shimchalari so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalardir.

103-mashq. Matndagi so'z yasovchi va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar ishtirok etgan so'zlarni aniqlang.

Yerda mavjud bo'lgan tortishish kuchi bizni havoda muallaq turmasligimizni ta'minlaydi. Fazoda esa fazogirlar vaznsizlik holatini boshdan kechiradilar. Arzimas kichik harakat ham ularning xona bo'ylab havoda suzib yurishlariga yoki havoda muallaq turishlariga sababchi bo'lishi mumkin.

104-mashq. O'qing. Savollarga javob bering. So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar ishtirok etgan so'zlarni ko'chirib yozing.

✓ Bobur o'zining o'smirlik paytida Andijon chorbog'ida egardan-egarga sakrab o'tolmay oyog'i yerga tapillab tushganini esladi-yu:

– Tangrim Humoyunni yomon ko'zdan asrasin, – dedi. – Chavandozlikda bizdan o'tadigan ko'rinadir.

– Hazratim, mirzo Humoyun har ishda sizdan ibrat olishga intilurlar, – dedi Qosimbek. Bobur o'ng'aysizlanib bosh chayqadi...

“Yulduzli tunlar” asaridan

1. Matn kimning qalamiga mansub?
2. Matn qahramonlari kimlar?
3. Matnda nechta gap bor?
4. Gaplar oxiriga qanday tinish belgilari qo'yilgan?
5. Matnda maqsadga ko'ra qanday gaplar ishtirok etgan?
6. *Humoyunni* so'zi qaysi so'zga bog'langanini so'roq yordamida aniqlang.

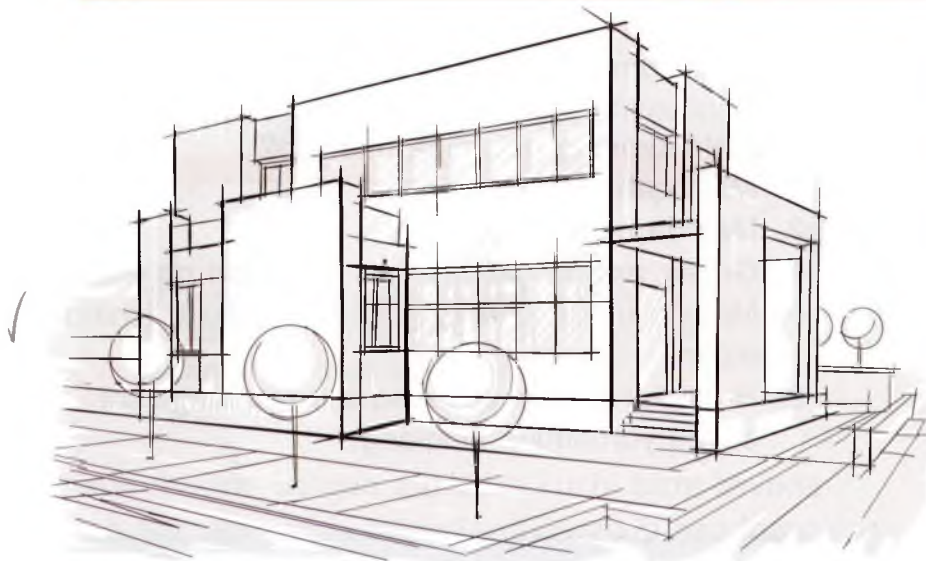
105-mashq. Aralash berilgan harflardan foydalanib, so'z yasang. Shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing. Gaplar qaysi qo'shimchalar orqali bog'lanyapti?

K	O	B	I	T	ilm koni					
Y	O	L	I	Q	tasanno					
M	A	R	D	O	quvvat					
A	Z	R	A	F	taxmin					
D	I	O	A	R	shakl					

✓

106-mashq. Rasm asosida besh-oltita gapdan iborat matn yozing. Unga sarlavha qo'ying. Gaplardagi o'zaro bog'lovchi qo'shimchalari bor so'zlarning tagiga chizing.

Rasmda tasvirlangan uy chizmasiga o'xshash loyiha yarata olasizmi? O'rtoqlaringiz bilan urinib ko'ring.

107-mashq. Matnni o'qing. Matndagi so'z yasovchi va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalari bor so'zlarni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

Davron akasi bilan bog'chadan qaytayotganda, kuchli shamol esib, daraxtlarning shoxini egdi. Davron ko'chadan kelib, dadasidan nega shamol bo'lishi haqida so'radi.

U dadasidan quyosh yerning hamma qismini ham bir xilda

isitmasligini, issiq havo yengil, sovuq havo esa, aksincha, og'ir bo'lib, ular bir-birlariga joy berganda shamol hosil bo'lishini bilib oldi.

108-mashq. Nuqtalar o'rniga tushirib qoldirilgan qo'shimchalarni qo'yib, matnni o'qing.

Abu Ali ibn Sino og'ir kasallik... chalingan podsho Binni Mansur... davolashga kirishdi. Un... maxsus dori tayyorladi va bir hafta ichish... tayinladi. Tabib bir hafta... keyin saroy... keldi. Podsho oyoqqa turib, o'zi... tetik his qilar edi. Ibn Sino dori bemor... yaxshi ta'sir qilgani... ko'rib sevindi.

Binni Mansur ibn Sino... ochiq chehra bilan kutib oldi. Un... juda minnatdor ekanligi..., istagan narsasi... muhayyo qilishi... aytdi. Ibn Sino saroy kutubxonasi... gi kitoblar... mutolaa qilish uchun ruxsat so'radi.

Podsho ibn Sino... gaplari... hayron qoldi. Pul... ilm... afzal ko'rgan olim uni qoyil qoldirgan edi. Binni Mansur hakim... bajonidil saroy kutubxonasi... foydalanish uchun ijozat berdi.

Matndagi birinchi xatboshini ko'chiring. So'zlarni o'zaro bog'layotgan qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

Hakim so'zining ma'nosini tushuntiring.

Asos va qo'shimchalarni aniqlash

109-mashq. Ushbu gaplarda so'z yasovchi va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar ishtirok etgan so'zlarni aniqlang.

Rostgo'ylik, xushmuomalalik, mehnatsevarlik, kamtarlik, halollik, saxiylik kabi xislatlar yuksak insoniy fazilatlar hisoblanadi. Bunday fazilatlarga ega insonlar jamiyatda hurmat qozonadi, boshqalar oldida e'tiborga ega bo'ladi. Maqtanchoqlik, yolg'onchilik, hasadgo'ylik, o'zgalarni mensimaslik insonni obro'sizlantiradi. Shuning uchun hamisha to'g'riso'z, g'amxo'r va kamtar bo'ling.

110-mashq. Berilgan parchadan so'z yasovchi va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar ishtirok etgan so'zlarni toping. Asos va qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

Izlab-izlab, oxiri duradgorimizning qutisini topib oldim, bu quti men uchun eng qimmatli narsa edi. Shu paytda men uni ichi oltinga to'ldirilgan butun boshli kemaga ham alishmas edim. Qutining ichida nima borligiga qaramasdanoq qo'ydim, chunki qutida qanday asboblarni turishini o'zim juda yaxshi bilar edim.

111-mashq. Qo'shimchalarning nomlarini ayting va ularga ta'rif bering. Berilgan qo'shimchalar yordamida so'zlar hosil qiling.

-li, -chi, -dosh, -siz, -la, -zor.

112-mashq. O'qing. Savollarga javob bering.
O'zaro bog'lovchi qo'shimchalar ishtirok etgan so'zlarni ko'chirib yozing.

1. Mehnatli non – shakar,
Mehnatsiz non – zahar.
2. Avval o'yla, keyin so'yla.
3. Do'stsiz boshim – tuzsiz oshim.

Shakar, so'yla so'zlarini tovushlar va harflari jihatidan tahlil qiling.

113-mashq. Gaplarni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning asos va qo'shimchalarini belgilang.

1. Bizning hovlimizda katta gulzor bor.
2. Navbatchi gullarga suv quydi.
3. Yaxshi o'qish, odobli bo'lish – bizning burchimiz.
4. Chang-to'zonli kunda yo'lga chiqdik.
5. Suvsiz hayot bo'lmas,
Mehnatsiz rohat.

114-mashq. So'zlarni o'qing. Asos va qo'shimchalarini tegishlicha belgilang.

Ishchi, bog'bon, gulchi, gulzor, paxtakor, aqlli, chegarachi, tuzsiz, terimchi, kitobxon, hosildor.

Shu so'zlar ishtirokida 2 ta gap yozing.

115-mashq. Berilgan jadvalni to'ldiring. So'z yasovchi qo'shimchalar yordamida yangi so'zlar hosil qiling va yozing.

-chi	-la	-siz
o'quvchi	ishla	gulsiz

Shu so'zlar ishtirokida matn tuzing.

116-mashq. Nuqtalar o'rniga **-chi, -la, -siz, -li** so'z yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring. Asos va so'z yasovchi qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

Bobomlar meni es..., hush... bo'tam derlar.
 Bu yilgi hosilimiz daromad... bo'ldi.
 Kuch... shamol, daraxtlarni qattiq silkitdi.
 To'rtidir uning oyog'i, temir mix... tuyog'i.
 Manzilga yetishtirar toshdan qattiq tuyog'i.

117-mashq. "Bizning maktab" mavzusida matn tuzib, daftaringizga yozing.
 Matndagi so'z yasovchi qo'shimchalar ishtirok etgan so'zlarni aniqlang. Asos va qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

Soʻz turkumlari

118-mashq. Quyidagi toʻrtlikni soʻroqlar yordamida tahlil qiling. Soʻz turkumlari haqida nimalarni bilasiz?

Bolgʻani bir urgandim,
Mixning beli egildi.
Sifatli deb yurgandim,
Chuvalchangdek bukildi.

119-mashq. Berilgan rasm asosida kichik hikoya tuzing. Hikoyangizga sarlavha toping.

Tuzgan hikoyangizda qanday soʻz turkumlari ishtirok etgan?

120-mashq. Topishmoqlarni toping.

So'z turkumlarini yodga oling. Ular qanday so'roqlarga javob bo'lar edi?

Men xos shaxs va narsaga,
Ammo belgiga yotman. *ot*
So'rog'im "Kim?" va "Nima?"
O'ylab boqsang men *so'r*

Oq so'zi otmikin-a?
Yo unga yotmikin-a?
Toping bu so'z turkumin,
So'rog'idan u ma'lum.

"Qancha?", "Nechta?" so'rog'i,
Bordir unda anchayin. *bsibat*
Sanoq, tartib anglatib,
Javob aytishdi tayin. *vel*

So'rog'i: "Nima qilmoq",
Harakat mazmunidir.
Holatidan berar darak,
Gapni ham tugatadir.

"G'uncha" jurnalidan

121-mashq. Chiziqlar o'rniga gap mazmuniga mos so'zlar qo'yib o'qing va daftaringizga yozing. Ularning qaysi turkumga tegishligini ayting.

1. *shirin* so'z boldan shirin.
2. *ikki* qo'l barobar emas.
3. Daryo suvini *daryo* toshirar,
Odam qadrini *me'nat* oshirar.
4. *odobl* bola – elga manzur.
5. Aytilgan *so'z* – otilgan o'q.

122-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlar qaysi so'roqlarga javob bo'ladi?
Ular qaysi so'z turkumiga oidligini ayting.

O'quvchiga esdalik!

Shunday **katta sinfxona**,
Kitobing bo'lsa qat-qat.
Endi **qilma** bahona,
Zor bo'lgan kimdir bir payt.
Ayt, ne kamlik **qilyapti**?
Senga dunyo xalqlari
Bari havas qilyapti.
Har daqiqa, har onni,
Shunday hur bir zamonni,
Mustaqil O'zbekistonni
Biz qadriga **yetaylik**!
O'zimizdan ijobiy
Iz qoldirib **ketaylik**!

“G'uncha” jurnalidan

Iz qoldirib ketaylik jumlasini qanday tushunasiz?

123-mashq. Quyida berilgan so'zlar qatoridan so'z turkumlariga oid so'zlarning ortiqchasini toping. Shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

1. Mato, kitob, daftar, yugurdi, o'qituvchi.
2. Katta, malla, qizil, to'qqizta, semiz.
3. Talaba, to'rtta, beshinchi, yuzta, mingta.
4. Fikrladi, so'zladi, o'tirdi, uxladi, binokor.

124-mashq. O'qing. Qanday ma'lumotlarga ega bo'ldingiz? Ajratilgan gapni ko'chiring. Unda ishtirok etgan so'z turkumlarini so'roqlar yordamida aniqlang.

Kompyuter va internet

Zamonaviy kompyuterlar deyarli barcha vazifalarni bajara oladi, shunday emasmi? XX asr oxiriga kelib, kompyuter insonlarning beqiyos ko'makchisiga aylandi. Uning yordamida ajoyibotlarni yaratish, ishlab chiqarish, axborotlarni saqlash va tarqatish, korxona va kosmik kemalarni boshqarish, rasmlar, multiqahramonlarni chizish, matn yozish, boshqa insonlar bilan suhbatlashish, musiqa tinglash, filmlar tomosha qilish va hattoki o'yinlar o'ynash mumkin. Sanayversak, kompyuter imkoniyatlarining keti uzilmaydi.

Maxsus kompyuter dasturlari internetdan kerakli axborotni izlash va ko'rib chiqish imkoniyatini beradi. Elektron pochta orqali esa maktubni bir necha daqiqadayoq dunyoning istalgan nuqtasiga yuborish mumkin.

Quyosh – Yerga eng yaqin yulduz.
Uning nuri bizgacha 8 daqiqada yetib keladi.
Quyosh Yerdan 109 marta kattadir.

Ot so'z turkumi

125-mashq. She'rdagi ot so'z turkumiga oid so'zlarni aniqlang.

Telefonimdan faqat
Foydalanay zarur payt.
Kompyuter, televizorga
Kitobdan keyin navbat.
Ularni silab-siypab,
Javoniga taxladi.
Doimo do'st bo'lmoqqa
Chin yurakdan ahdladi.

Zahro Hasanova

Qoidani yod oling.

Shaxs va narsaning nomini bildirib,
Kim?, Kimlar?, Nima? Nimalar?,
Qayer? so'roqlariga javob bo'ladigan
so'zlar ot deyiladi. Otlar birlik va
ko'plikda qo'llaniladi.

126-mashq. Quyidagi so'zlarni o'qing. Jonli mavjudotlar osmon jismlari, vaqt va hodisalarni bildirayotgan so'zlarni guruhlariga ajratib, ustun shaklida yozing.

Odam, zilzila, toshqin, qish, oy, bo'ron, yo'l, qiz, qir, dovul, quyosh, baliq, yulduz, bino, ko'cha, kitob, uy.

127-mashq. She'rni o'qing va yoddan yozishga tayyorlaning. Ot so'z turkumiga oid so'zlarni toping.

Olma

“Olma” atalsam ham men,
Olmam qolmas shoximda.
Nega shundayin deya,
O'ylayman men gohida.
O'zi “olma” deb turib,
Mevamni olib yeydi.
Odamlar nega yana
Nomimni “Olma” deydi?

Ochil Tohir

“Olma” so'zining ma'nolarini sharhlab bering.

128-mashq. Matnni o'qing.

Dunyodagi eng aholisi ko'p mamlakat – Xitoy. U yerda milliarddan ortiq odam yashaydi! Eng farovon yurt – Shvetsariya. Yashash uchun eng xavfsiz mamlakat – Islandiya. Jahondagi eng kichkina davlat – Vatikan. Uning hududi yarim kv.km ham chiqmaydi. Solishtirish uchun – Toshkentning Chilonzor tumani hududi 30 kv.km atrofida.

Olamdagi eng ajoyib, fayzli, barakali, bag'rikeng yurt – bu ...

Matndan bosh harf bilan boshlangan joylar nomini va ma'nodosh so'zlarni topib, ko'chiring. Nuqtalar o'rniga qaysi mamlakat nomini qo'yishni to'g'ri deb bilasiz? Fikringizni asoslab bering.

129-mashq. O'qing. Otlarni aniqlang. Avval birlikdagi otlarni, so'ng ko'plikdagi otlarni ajrating.

Doktor va uning hayvonlari

Bir doktor bor edi. U juda rahmdil inson bo'lib, ismi Voyjonim edi.

Doktor hammadan ham hayvonlarni yaxshi ko'rardi. Uning javonida quyonlar, shkafida olmaxon, divanida tipratikan, sandig'ida oq sichqonlar yashardi. Shu uyning o'zida qari ot, uning yonida esa sigir ham yashardi.

Doktorga ko'rinish uchun dunyoning hamma tarafidan bemor cho'ponlar, baliqchilar, o'tin kesuvchilar, dehqonlar kelishardi. Doktor ularning har qaysisiga dori berar, bemorlar ham darrov tuzalib ketishardi.

O'ylab ko'ring.

Birlikdagi otlar ko'plikdagi otlardan nimasi bilan farq qiladi?

130-mashq. Ot so'z turkumiga misollar keltiring. Ma'nosiga ko'ra shaxs nomlari, narsa nomlari, joy nomlarini guruhlarga ajratib yozing. So'zlar ishtirokida to'rtta gap tuzing.

Shaxs nomlari	Narsa nomlari	Joy nomlari
adam inson		

131-mashq. She'rni o'qing. Ot so'z turkumiga oid bo'lgan so'zlarni toping.

Bolari

G'uv-g'uv uchar bolari,

Duv-duv uchar bolari.

Guldan gulga qo'nishib,

Sharbat ichar bolari.

Sen qadrdon do'stimiz,

Asaling yeb o'sdik biz.

Yasab beray in-quti,

Bog'chamizda qol, ari.

Quddus Muhammadiy

Ot so'z turkumiga oid so'zlarni ko'chiring.

132-mashq. O'qing. Birlik va ko'plikdagi otlarni ayting.

O'quvchilar issiqxonada

O'quvchilar dam olish kuni "Olmazor" mahallasida joylashgan issiqxonaga yordamga keldilar. Dehqonlar issiqxonaga pomidor va bodring ekanlar. Gulnora bodringlarga suv quydi. G'olib pomidorlarning tagini yumshatdi. Manzura opa pishgan pomidorlarni teryapti.

O'quvchilar issiqxonadan xursand qaytdilar.

Otlarni aniqlang, ularni ma'nosiga ko'ra guruhlarga ajratib, yozing:

1. Shaxs nomlari –
2. Narsa nomlari –
3. Joy nomlari –

Otlarning egalik qo'shimchalari bilan qo'llanilishi

133-mashq. Otlarni o'qing. Asosini aniqlang.

maktab

maktabim

maktabing

maktabingiz

maktabi

maktablari

So'zlarni yozing. Asos va qo'shimchalarini belgilang.

Namuna: maktabim

Yodda tuting.

-m, -im, -ng, -ing, -si, -i, -miz, -imiz, -ngiz, -ingiz, -i egalik qo'shimchalaridir.

Egalik qo'shimchalari shaxs va narsa-buyumlarning qaysi shaxsga qarashli ekanini bildiradi.

Tilda 3 ta shaxs bor:

I shaxs – so'zlovchi

II shaxs – tinglovchi

III shaxs – o'zga

-m, -im, -miz, -imiz – I shaxs;

-ng, -ing, -ngiz, -ingiz – II shaxs;

-i, -si, – III shaxs egalik qo'shimchalari.

134-mashq. Topishmoqlarning javobini rasmlardan izlang.

Bir dumaloq, **toshi** bor,
To'rtta oyoq, **boshi** bor.
Sekin-sekin yuradi,
Goh tosh qotib turadi.

Ertakning **qahramoni**,
Polizimiz **mehmoni**.
Yo'talni quvib solar,
Taomlardan joy olar.
Berar biroz taxir ta'm,
Udir pahlavon

Qizil **ko'ylagi** xol-xol,
Suygani gul va nihol.
Gul bargida jon saqlar,
Issiq kunlarni yoqlar.
Qo'ng'izlarning **yulduzi**,
Topdim, budir

Dukkakli dondir **o'zi**,
Dalaning "puchuq **qizi**".
Palovga beradi ta'm,
Totlidir **bo'tqasi** ham.
Shoshilmasdan o'ylab ayt,
Bu donning nomi

Ajratib ko'rsatilgan otlarni asos va qo'shimchalarga bo'lgan holda yozing. Ulardagi egalik qo'shimchalarini izohlang.

135-mashq. O'qing. Egalik qo'shimchalari qo'shilgan otlarni aniqlang, ularni ko'chiring. Qavs ichida qaysi shaxsda ekanini yozing.

1. Vatanimizda bo'layotgan o'zgarishlarni ta'riflab ado etib bo'lmaydi.
2. Savdogar sayroqi qushidan ayrilganiga qattiq kuyundi.
3. Musaffo tog' havosi, shifobaxsh buloqlar suvini *3sh* simirib voyaga yetayotgan bolalar sog'lom bo'lishi bor gap.
4. Quyoshdan oldin turib,
Bizga non yopgan onam.
Bor mehrini dilimga
Kaftida tutgan onam.

136-mashq. Testlarni yeching.

1. Egalik qo'shimchalarining vazifasi nimadan iborat?
A) yangi so'z yasash
B) shaxs va narsalarning kimga qarashli ekanini ko'rsatish
D) narsa-buyumlarning birlik yoki ko'plikda ekanini ko'rsatish
E) ega va kesimni bir-biriga bog'lash

2. Tinglovchi nechanchi shaxs?

- A) I shaxs
- B) II shaxs
- D) III shaxs
- E) I va II shaxs

3. Bolalik kunlarimda,
Uyqusiz tunlarimda,
Ko'p ertak eshitgandim,
So'ylab berardi buvim.

Hamid Olimjon

Ushbu she'riy parchada nechta egalik qo'shimchasi qatnashgan?

- A) 1 ta B) 2 ta D) 3 ta E) 4 ta

4. Maktabimizda ertak eshituvchilar to'garagi tashkil etildi.

Ushbu gapda nechta egalik qo'shimchasi qo'llanilgan?

- A) 1 ta B) 2 ta D) 3 ta E) 4 ta

5. Egalik qo'shimchalari qatorini belgiling.

- A) -ning, -ni, -ga, -da, -dan
- B) -chi, -la, -siz, -li, -zor, -kor, -bon
- D) -m, -im, -ng, -ing, -si, -i, -miz, -imiz, -ngiz, -ingiz
- E) -kor, -m, -im, -ng, -miz, -imiz, -ngiz, -dan

137-mashq. *-m, -im, -ng, -ing, -si, -i, -miz, -imiz, -ngiz, -ingiz* egalik qo'shimchalari yordamida so'zlar tuzing. Ushbu so'zlar yordamida kichik matn yozing.

138-mashq. Nuqtalar o'rniga zarur egalik qo'shimchalarini qo'yib, matnni ko'chiring.

Mehribon

Salimjonning dada... kechqurun katta qovun so'ydi-da, bir kosa...ni ona...ning old...ga qo'ydi. Qolganlar...ni laganga karchladi. Salimjonning ona... oshxonadan qirg'ich keltirib, buvi...ning qovun...ni qirib berdi. Hammalari qovun yeya boshlashdi. Faqat Salimjongina qo'l cho'zmay o'tirdi.

– Ol, nega yemayapsan? – deb so'radi undan oyi... .

– Mening ham qovun...ni o'shanaqa qilib bering, – dedi Salimjon buvi... yeyayotgan qovunga ko'z tashlab.

– Voy, buvi...ning tishlar... yo'q-ku, – dedi oyisi.

Salimjon indamadi. Ertasi kuni uning o'zi bog'dan shaftoli uzib chiqdi-da, buvisiga shaftolini qirg'ichlab berdi.

Egalik qo'shimchalarining birlik va ko'plik ma'nosida ifodalanishi

139-mashq. Nuqtalar o'rniga zarur egalik qo'shimchalarini qo'yib, matnni ko'chiring.

Bizning bobolar... kimlar bo'lgan? Ular qanday kashfiyotlar qilishgan?

Bizning bobolar... yulduzlar sir...ni topgan Mirzo Ulug'bek bo'lgan. Jahon matematika fan...ga asos solgan al-Xorazmiy bo'lgan. Dunyo xalqlar...ning bosh...ni qovushtirgan buyuk Amir Temur bo'lgan. Biz yosh avlod ota-bobolar...ga munosib bo'lib yetishsak, ajdodlar...ga munosib bo'libdi, degan nom olamiz.

Otlar qanday shaxs-son qo'shimchalari bilan qo'llanganligini ayting. *Jahon, al-Xorazmiy, jism* so'zlarining yozilishini yodda tuting.

Matn mazmuniga mos yana qanday ma'lumotlarni bilasiz? Matnni ma'lumotlar bilan boyitib, hikoya qiling.

140-mashq. Rasmlarda tasvirlangan o'quv qurollariga egalik qo'shimchalarini qo'shing. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

Qoidani yod oling.

-m, -im, -ng, -ing, -i, -si egalik
qo'shimchalari birlik ma'nosini bildiradi.
-miz, -imiz, -ngiz, -ingiz, -lari egalik
qo'shimchalari ko'plik ma'nosini bildiradi.

Otlarni o'qing. Asosini aniqlang.

birlik	ko'plik
yurtim	yurtimiz
yurting	yurtingiz
yurti	yurtlari

Velosiped, telefon, oyna so'zlarini yuqorida
ko'rsatilganidek, egalik qo'shimchalarini
qo'shib, birlik va ko'plikda yozing.

141-mashq. Testlarni yeching.

1. Ko'plik ma'nosini bildirgan egalik qo'shimchalari qatnashgan gapni toping.
A) Qilgan xizmatlaring yerda qolmaydi.
B) Kapalak, kapalak, qanotlaring ipakdek.
D) Oybek uyning eshigini ochib, mehmonlarni ichkariga taklif qildi.
E) Bizning bog'imizda turli mevali daraxtlar bor.

2. Faqat ko'plik ma'nosini bildirgan egalik qo'shimchalari berilgan qatorni aniqlang.
- A) -ingiz, -i, -si, -im
 - B) -(lar)i, -ingiz, -imiz
 - D) -m, -im, -ng, -i
 - E) -m, -ingiz, -lari, -i
3. Faqat birlik ma'nosini bildirgan egalik qo'shimchalari berilgan qatorni aniqlang.
- A) -ingiz, -i, -si, -im
 - B) -ing, -im, -imiz
 - D) -m, -im, -ng, -i
 - E) -m, -ingiz, -lari, -i
4. Miya kabi shaklim bor,
Boshim to'la aqlim bor.
Meni yegan donishmand
Bo'lur, degan naqlim bor.
Ushbu topishmoqda nechta egalik qo'shimchasi ishtirok etgan?
- A) 1 ta B) 2 ta D) 3 ta E) 4 ta
5. Noto'g'ri javobni toping.
- A) Egalik qo'shimchalari gapda so'zlarni bir-biriga bog'laydi.
 - B) Egalik qo'shimchalari so'z yasovchi qo'shimchalardir.
 - D) -m, -im qo'shimchalari birlik qo'shimchalaridir.
 - E) Barcha javoblar to'g'ri.

142-mashq. Nuqtalar o'rniga II shaxs birlikdagi egalik qo'shimchalarini qo'yib o'qing va yozing.

Turar boylikka kon tog'... ,
Quyosh erur chin o'rtoq... .
O'ynab oqar sho'x buloq...
Mening yurtim, O'zbekiston.

Z. Ahmedova

So'z asosida qanday tovush o'zgarishi yuz berganini ayting.

143-mashq. She'rni o'qing. Egalik qo'shimchalari ishtirok etgan so'zlarni aniqlab, birlik va ko'plikda qo'llanilishiga ko'ra ikki ustunga ajratib yozing.

Yurtim bahodirlari

Yurtimning alpqomat bahodirlari,
Siz borsiz, sarhadlar tinch va mustahkam.
Bolalar kulgusi yangrar har uyda,
Chegarada siz bor – ko'ngil xotirjam.

Onalar duosi qo'llaydi sizni,
Aslo egilmasin mag'rur qaddingiz.
Vatan uchun doim ko'ksingiz qalqon,
Sharafga munosib sadoqatingiz.

S. Jumanazarova

Egalik qo'shimchalarining unli va undoshdan keyin qo'shiladigan shakllari

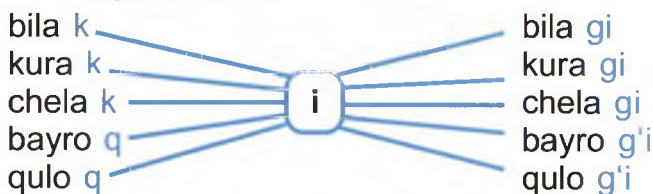

Qoidani yod oling.

Egalik qo'shimchalari otlarga quyidagicha qo'shiladi: unli tovushdan so'ng: **-m, -ng, -si, -miz, -ngiz, -lari**; undosh tovushdan so'ng: **-im, -ing, -i, -imiz, -ingiz, -lari** shaklida. Terak, qishloq kabi so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilganda, asos qismining oxirgi **k, q** undoshlari **g** va **g'** tarzida talaffuz qilinadi va shunday yoziladi: **teragi, qishlog'i**.

O'rin, shahar kabi ikkinchi bo'g'inida **i, a, u** unilari ishtirok etgan so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilganda, ikkinchi bo'g'inidagi **i, a, u** unilari tushib qoladi: **o'rni, shahri** kabi.

Nok, idrok, huquq kabi so'zlarga egalik qo'shimchalari qo'shilganda, asos qismida hech qanday o'zgarish bo'lmaydi: **noki, idroki, huquqi**. Demak, egalik qo'shimchalari qo'shilganda, ba'zi so'zlarda tovush almashishi va tovush tushishi hodisalari yuz beradi.

144-mashq. O'qing. Egalik qo'shimchalarini olgan otlarning asosi qaysi tovush bilan tugaganini ayting.

Odam bolasi – elning lolasi

Komilaga buvisining boychechak haqidagi ashulasi yoqib qoldi.

Hidi, pichoq tegar-tegmas yorilib ketishi va tilni yorar shirinligidan ona yurtim qovuni ekanligini angladim, otam bog'idagi polizda shunaqa shakarpalak ko'p bitardi.

Ko'chiring. Egalik qo'shimchalarini tegishlicha belgilang. Undosh tovush bilan tugagan otlarga egalik qo'shimchalari qanday shaklda qo'shiladi? Unli tovushlar bilan tugagan otlarga-chi?

145-mashq. So'zlarni o'qing. Asosidagi o'zgarishlarni kuzating. Farqini ayting. So'z asosida qaysi tovush tushib qolgan? Qaysi tovushlar almashgan? Ko'chiring. Egalik qo'shimchalarini olgan otlarning asosini tegishlicha belgilang.

Shahar-shahrim, singil-singling, og'iz-og'zi, bilak-bilagim, quloq-qulog'ing, bayroq-bayrog'i.

Namuna: shahrim

146-mashq. O'qing. Egalik qo'shimchalari qatnashgan so'zlarni o'zi bog'langan so'zlar bilan birgalikda ko'chiring.

Mening Vatanim

O'zbekiston – mening Vatanim. Uning go'zal tabiati, purviqor tog'lari, zilol suvlari, hosildor yerlari bor. Mevalari tilni yoradi. Tong novvoy amaki yopgan non isidan boshlanadi.

Hovlilarga, ko'chalarga shuvlar sepiladi, supuriladi. Hunarmand aka-opalarimiz mo'jizalar yaratishadi. Bizdagi do'ppilar, so'zanalar, adras va atlas matolari, sopol ko'zachalar, mis laganlar, gilamlar hech qayerda topilmaydi. Sayyohlar bu buyumlardan hayratlanadilar va ularni xarid qilib, o'z yurtlariga olib ketadilar. O'zbekiston nomi mana shu tarzda uzoq yurtlarga yetib boradi.

Egalik qo'shimchalari gapda so'zlarni o'zaro bir-biriga bog'laydi.

147-mashq. Tushirib qoldirilgan so'zlarni o'z o'rniga qo'yib, jadvalni to'ldiring.

Shaxs	Birlik	Ko'plik
I	maqsadim	...
II	...	maqsadingiz
III	...	maqsadlari

Shaxs	Birlik	Ko'plik
I	...	vazifamiz
II	vazifang	...
III	...	vazifalari

Shaxs	Birlik	Ko'plik
I	xohishim	...
II	xohishing	xohishingiz
III

148-mashq. Topishmoqlarni o'qing,
javobini toping.

Chaqolmaysan tezda, qattiq po'chog'i,
Chaqsang, mag'zi mazali, yog'dir o'chog'i.

Boshi taroq,
Dumi o'roq.

Shakli o'xshar o'roqqa,
Doim tutar so'roqqa.

Ko'chiring. Qaysi so'zlar egalik qo'shimchalarini olgan?

Kishi zulmat bosgan qorong'i uy kabidir.
Uquv – idrok esa bir mash'aldirki, uni yoritadi.

Yusuf Xos Hojib

Mundarija

1-dars.	3-sinfda o'tilganlarni takrorlash.....	6
2-dars.	Tovushlar va harflar.....	9
3-dars.	Unli tovush va harflar.....	12
4-dars.	Undosh tovush va harflar.....	17
5-dars.	Yonma-yon kelgan unli va undosh harflar.....	21
6-dars.	Talaffuzi va yozilishi farq qiladigan undoshlar.....	24
7-dars.	Tutuq belgili so'zlar talaffuzi va imlosi.....	30
8-dars.	Undoshlar yonma-yon kelgan so'zlarning talaffuzi va imlosi.....	32
9-dars.	Ma'nodosh, shakldosh va zid ma'noli so'zlar.....	36
10-dars.	Ma'nodosh so'zlar.....	39
11-dars.	Zid ma'noli so'zlar.....	43
12-dars.	Shakldosh so'zlar.....	47
13-dars.	So'z va so'z tarkibi.....	49
14-dars.	So'z yasovchi qo'shimchalar.....	52
15-dars.	So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar.....	58
16-dars.	Asos va qo'shimchalarni aniqlash.....	62
17-dars.	So'z turkumlari.....	65
18-dars.	Ot so'z turkumi.....	69
19-dars.	Otlarning egalik qo'shimchalari bilan qo'llanilishi.....	73
20-dars.	Egalik qo'shimchalarining birlik va ko'plik ma'nosida ifodalanishi.....	78
21-dars.	Egalik qo'shimchalarining unli va undoshdan keyin qo'shiladigan shakllari.....	82

Darslik holati haqida ma'lumot

Nº	O'quvchining F. I. Sh	O'quv yili	Darslik olingan vaqtdagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslik qaytarib berilgan vaqtdagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1	Murmatov S.	4023	yangi			
2						
3						
4						
5						
6						

**Darslikni olish va o'quv yili oxirida uni qaytarishda
yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan
quyidagi mezonlarga muvofiq to'ldiriladi**

Yangi	Darslikning holati a'lo darajada
Yaxshi	Muqovasi butun, kitobning asosiy qismidan uzilmagan. Barcha sahifalar mavjud, butun, yirtilmagan, yelimi ko'chmagan
Qoniqarli	Muqovasi ezilgan, shikastlangan, kitobning asosiy qismidan qisman ajralgan va foydalanuvchi tomonidan tiklangan. Qayta tiklash ishlari qoniqarli. Yirtilgan sahifalar yopishtirilgan, ba'zi sahifalari yirtilgan
Qoniqarsiz	Muqovasiga chizilgan, kitobning asosiy qismidan to'liq yoki qisman yirtilib, uzilgan, qoniqarli tiklangan. Sahifalari yirtilgan, ba'zi sahifalari yo'q, bo'yalgan, ifloslangan, tiklash mumkin emas

UO'K: 811.512.133(075.3)

KBK: 81.20'zb-92

T 60

ISBN 978-9943-9696-6-7

M.E.Toirova

Ona tili: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik,
I qism. / M.E.Toirova – Toshkent: "Novda Edutainment", 2023. – 88 b.

Toirova Muhabbat Ermatovna

Ona tili

4-sinf

I qism

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik

"Novda Edutainment"

Toshkent – 2023

Muharrirlar:

Badiiy muharrir

Musahhih

Rassomlar:

Kompyuterda sahifalovchi

M.Nishonboyeva, M.Umarova, X.Serobov

A.Sobitov

M.Maxmadaminova

L.Zatulovskaya, M.Azimova

M.Zaimbetov

Nashriyot litsenziyasi AI №158. 10.07.2023-yilda original-maketdan
bosishga ruxsat etildi. Bichimi 70×100/16. Kegli 14 n/shponli.

"Arial" garniturası. Ofset bosma usulida bosildi.

Mashinada yengil bo'rlangan (Machine Finished Coated) 80 g/m² qog'oz.

Shartli b.t. 5,5. Hisob-nashriyot t. 0,8.

Adadi 608 859 nusxa. Buyurtma raqami 23-355.

"O'zbekiston" NMIUda chop etildi.

